

Kusz Veronika: *Dohnányi amerikai évei*
(könyvajánló)

Dohnányi Ernő életművének (újra)felfedezése máig tartó nagy adóssága a magyar kultúrának – mind az előadó-művészet, mind a zenetudomány oldaláról. Kusz Veronika *Dohnányi amerikai évei* című, a Rózsavölgyi Kiadó által 2015-ben megjelentetett monográfiája, mely a szerző kevéssé ismert emigrációs időszakát dolgozza fel, újabb lépést tesz abba az irányba, hogy az utókor méltó módon emlékezzék a 20. századi magyar zenetörténet e páratlanul jelentős alakjáról. Az alábbi rövid összefoglaló Dohnányi amerikai életének főbb motívumait idézi fel, s a kötet tartalmából ad ízelítőt az olvasóknak.¹

* * *

1948. március 10-én Dohnányi Ernő hajóra szállt Genovában, és elhagyta Európát. Alighanem sejtette, hogy a búcsú örökre szól. Hetven esztendő múlt ekkor, s ő, aki néhány évvel korábban még a magyarországi zenei élet egyik legbefolyásosabb alakjaként tündökölt – egy személyben lévén a Zeneakadémia, a Filharmóniai Társaság és a Magyar Rádió zenei ügyeinek vezetője –, most állás, tisztségek, állandó jövedelem és otthon nélkül indult a világnak. Genovából először Argentínába vezetett az útja, s másfél évnyi vergődést követően onnan jutott az Egyesült Államokba. Nem tudjuk pontosan, hogy a hajóra szállás pillanatában mit remélt a jövőtől: tudta-e, hogy az argentinai ígéretek bizonytalanok; remélte-e, hogy továbbállhat onnan; gondolta-e, hogy a politikai támadások a tengeren túlra is követni fogják. Annak a mindentől távol eső, floridai városnak azonban, mely az utolsó évtizedben végül otthont adott neki, valószínűleg még sosem hallotta a nevét. Úgy hívták: Tallahassee.

Tallahassee Florida állam fővárosa volt (a mendemondák szerint csakis azért válhatott azzá, hogy a vérré menő versengést Miami és Orlando közt ne kelljen eldönteni), de a tengerpartok nyüzsgésétől távolabb esett, s akkortájt alig 40.000 fő lakta. Csendes, kertvárosias, nyugalmas hely. „Mikor Tallahassee-t megláttam – emlékezett Dohnányi –, azonnal megszerettem. Mindég mondogattam, olyan mint egy falu, mint egy gyönyörű, óriási kert. Az ősrégi tölgyfák, melyek az utat szegélyezik s melyekről az Apanisz most csüng alá, az ide-oda ugráló mókusokkal, a télen viruló kaméleák és a tavasszal nyíló azaleák, melyek buja színeikkel tündérországgá varázsolták ez[t] a várost. Minden, minden varázslatosan szép volt”.²

¹ A szöveg előadás változata elhangzott a *Dohnányi amerikai évei* című kötet bemutatóján, 2015. szeptember 28-án az MTA BTK Zenetudományi Intézetben. E helyütt csak az idézetek forrását adom meg – az említett témákról részletesebben a források feltüntetésével a kötetből lehet tájékozódni.

² Dohnányi Ernő, *Búcsú és üzenet* (München: Nemzetőr, 1962), 33.

Dohnányi felesége, Zachár Ilona többet panaszkodott arról, hogy Tallahassee valójában egy falu, sőt „tanya”, mely „a világ nem is végében, de farkában van”.³ Ilona volt pedig a címzettje annak a jó egy évtizeddel korábban, 1938-ban kelt szerelmes levélnek, melyben Dohnányi azt írta: „tudod mily jó volt egyik leveledben olvasni, hogy szeretnél velem egyedül akár egy tanyán élni? Ha nem is volna a világ oly csunya, gyűlölettel teli mint most, ha nem is látnám, hogy ez az épület, amit Európának neveznek pilléreiben megingott és szörnyű katasztrófának néz elibe, akkor is csak régi vágyam, hogy mindennek ami egy művész életében külsőség (hírnév, dicsőségek) hátat fordítva, csendes magányban – itt akár a fiókomban is maradhatnának műveim – csak a zeneszerzésnek élve tölthetném”.⁴ A sors kegyetlen játéka folytán Dohnányi e kívánsága valóra vált – bár persze nem teljesen úgy, ahogy korábban megálmodta.

Nem is elsősorban azért különbözött valóság az elképzelt idilltől, mintha Dohnányi zeneszerzőként nem érvényesült volna Amerikában. Némileg madártávlatból szemlélve megnyugtatónak tűnnek az életrajzi adatok: a 2. hegedűverseny (op. 43) New Yorkban is felcsendült (1952. február 14.), a *Stabat Mater* (op. 46) 2500 texasi zenehallgató élte a bemutóján (1956. január 16.), az *Amerikai rapszódia* (op. 47) az ország másik végében, Ohióban részesült királyi fogadtatásban (1954. február 21.), a 2. szimfóniát (op. 40) pedig Doráti Antal vitte sikerre Minneapolisban – egy év alatt mindjárt két különféle átdolgozásban (1957. március 15. és november 15.). Egyetlen műve, amely valóban a „fiókban maradt” – leszámítva a két utolsó fuvoladarabot (op. 48/1, 2), melyekhez az ajánlás fiatal címzettjének technikailag fel kellett nőnie – a Hárfa-concertino (op. 45) volt: ez azonban valóban azért nem került a szerző életében a koncertpódiumra, mert Dohnányi nem volt hajlandó teljesíteni a megrendelő számára elfogadhatatlan kívánságait. Inkább kitartott saját zenei elképzelései mellett, s írt egy csodálatosan bensőséges hangvétellű, kifinomultan szőtt kompozíciót – majdhogynem szándékosan a fióknak.

Arról viszont, amit Dohnányi 1938-ban elsősorban óhajtott magának, azaz hogy csakis a zeneszerzésnek élhessen, természetesen szó sem lehetett. A Floridai Állami Egyetem zongora- és zeneszerzés professzora volt teljes állásban – egy olyan egyetemnek, amely az amerikai felsőoktatás középmezőnyébe is inkább csak jóindulattal volt sorolható. Ahogy mondta, eleinte „irtózott” is a tanítástól, attól, hogy kései éveit így pazarolja el, zongoratanítványainak szeretetteljes lelkesedése azonban megenyhítette.⁵ Bár a floridai növendékek között nem volt Fischer Annie, Földes Andor vagy Kilényi Edward, kedves epizódok sokaságát idézik fel a visszaemlékezések: azt például, hogy az egyik növendék természettudományi jegyeit javítandó (mert az ottani zongoristáknak azt is kellett tanulnia!) Dohnányi beült vele egy atomfizika-kurzusra, hogy egy másiknak szülei rendszeresen Dohnányiékkel konzultáltak fiuk párválasztási problémáiról, vagy hogy egy harmadik ifjú zongorista súlyos depressziója és idegösszeomlása után csakis Dohnányi kedvéért, az ő rábeszélésére folytatta életét.

³ Dohnányiék levele Kilényi Edwardhoz, 1949. október 26. (Florida State University, Kilényi–Dohnányi hagyaték).

⁴ Dohnányi levele Zachár Ilonához, 1938. január 13. (MTA BTK Zenetudományi Intézet).

⁵ Dohnányi, *Búcsú és üzenet*, 18, 21, 26.

Rajongtak a növendékek Tallahassee-n kívül is az idős mesterért: számos más, hasonló kaliberű egyetemi városban megfordult a tíz év alatt, mesterkurzusokat és koncerteket adott. A koncertezés volt ugyanis megélhetésének másik pillére – sajnos nem olyan közegben, mint évtizedekkel korábbi amerikai turnéin, amikor is a keleti part nagyvárosainak legműveltebb közönsége ünnepelte. Pontosan igaz Dohnányira is, amit Tallián Tibor írt Bartók amerikai éveiről: „csak az önfenntartás ösztöne hajthatta végig az amerikai hangversenyélet periferiáján”.⁶ A sajtóreceptióból kibontakozó kép olykor tragikomikus: megfordult ő olyan városban, ahol az újságok Dohnányiné toalettjét részletezték az ösbemutatóra került darab említése helyett, ahol a koncert sikerét abban mérték, hogy a közönség *nem* vonult át az éppen kezdődő kosárlabdameccsre a szünetben, és ott is, ahol a kritikus – némi önróniával – úgy kezdi a cikkét: „ha valaki leült volna [...] tavaly, hogy összeállítson egy listát azokról a dolgokról, amelyek nagy valószínűséggel nem történnek meg felénk akkor valószínűleg a legelső helyen szerepelt volna, hogy a zenei világ olyan kivételes személyisége tart mesterkurzust [...], mint Dohnányi Ernő.”⁷

Elvértve bár, de azért néhány rangosabb koncertteremben is megjelent Dohnányi – zeneszerzőként és zongoristaként egyaránt. Ilyen volt például a már említett minneapoliszi szimfónia-bemutató, vagy az 1953-as hangverseny a Carnegie Hallban (1953. november 9.), ahol saját zongoraversenyét játszotta a közönség nagy, a kritikusok kisebb lelkesedésére. Ezeket azonban nem követte újabb meghívás – s az amerikai évek legtragikusabb momentuma éppen az, hogy Dohnányi érvényesülése, státusza minden erőfeszítés ellenére sem mozdult előre a tíz év alatt.

Annak, hogy az amerikai zenei élet elitje elzárkózott előle, részben politikai oka volt. Közismert – bár sajnos még mindig nem eléggé feltárt –, hogy Dohnányit 1945-ben háborús bűnösséggel vádolták meg Magyarországon. Bár a vádat legkésőbb 1945 szeptemberére ejtették, híre gyorsan elterjedt; Amerikában is szárnyra kapott és számos alkalommal bizonyíthatóan vagy vélhetően, közvetlenül vagy közvetve megakadályozta Dohnányi színpadra jutását. Távolról sem ez lehetett persze az egyetlen ok: jellemző, hogy New York kritikusai mindig kissé lekezelően bántak vele. Mintha szánni való tévelygőről értekeznének például, amikor mérlegre teszik műveiben a korszerűség és a korszerűtlenség elemeit (s nem kell mondani, merre mozdul ki a mérleg nyelve). Az már a sors iróniája – ha már Bartók neve merült fel az imént –, hogy míg az 1940-es években New York Bartók avantgárd műveit nem értette, tíz év múlva Dohnányi konzervativizmusára fanyalgott. Mégis: aligha kérhető számon az 1950-es évek Amerikáján, hogy nem adott teret egy olyan emigráns zeneszerző érvényesülésének, akinek zenei stílusa már évtizedekkel korábban is anakronisztikusnak számított.

Mindenek ellenére Dohnányi – Bartókhoz képest legalábbis – élvezte az amerikai életet. Szerette Tallahassee szubtrópusi élővilágát (lelkesen, bár nem túl sikeresen gondozta az ajándékba kapott aligátort), de megcsodálta Arizona sivatagi flóráját, s persze New York pezsgő kulturális életét,

⁶ Tallián Tibor, „Bevezetés”, in *Bartók fogadtatása Amerikában 1940–1945* (Budapest: Zeneműkiadó, 1988), 7–54, ide: 17.

⁷ John Maul, „Dohnanyi To Instruct Piano Here”, *The Arizona Daily Star* (1956. január 1.).

valamint az amerikai hétköznapok ezer praktikus kiegészítőjét: a rengeteg gépet (a mosogatógéptől a légkondicionálásig), a vitamintablettákat, a filteres teát, a kutyapanziót, az esküvői ajándéklistát és a karácsonykor csodálatosan feldíszített városokat. Alkalmazkodását nemcsak személyisége könnyítette meg, hanem körülményei is: a kis Tallahassee végső soron békés otthonként szolgált, saját házában élt, lelkes tanítványok vették körül – és persze bővülő család. Dohnányi mögött ugyanis – gyermekkorát leszámítva – talán soha életében nem állt olyan harmonikus háttér, mint a kései években, ezt a derűt közvetítik a spontán családi fényképek is.

S hogy mit közvetítenek az amerikai kompozíciók? Minden jel arra mutat, hogy Dohnányi értékrendjén alapvetően nem változtatott az a számára is nyilvánvaló tény, hogy személye – egy kritikus megfogalmazásával élve – valóságos öskövületként volt jelen a 20. század második felének zenei életében. Műveiből mégis kiolvasható, hogy érvényesülési nehézségei, elszigeteltsége az általa járt út helyességének újragondolására, kérdések megfogalmazására készítette. A kompozíciókban a legkülönbözőbb módokon kifejezésre jutó válasz lényegében mindig hasonló: habár megkísérelhet új kifejezésmódokat, és kompozíciós stratégiákat bevonni stílusába, számára nincs más módja az alkotásnak. S éppen a kétely és a végső soron nagyon is határozott állásfoglalás kettőssége miatt érezhetjük az amerikai korszakot a Dohnányi-életmű egyik legizgalmasabb és legmegindítóbb fejezetének.